

INLEIDING

In het laatste decennium van de vorige eeuw lag in zorg- en welzijnsland ineens het begrip *sociale uitsluiting* op aller lippen. In het Angelsaksische taalgebied spreekt men van *social exclusion*.

Zowel in Nederland als in het Verenigd Koninkrijk is pas in een laat stadium, na de weg te zijn geweest door Franse wetenschappers zoals onder andere Touraine (1991), ingezien dat voor het doorbreken van armoede meer nodig is dan het geven van geld. Armoede is verbonden met andere levensgebieden. Sociale uitsluiting gaat over meer dan armoede – het gaat ook over hindernissen op de weg naar sociale participatie.

In deze bijdrage wil ik de lezer ter lering ende vermaeke op het spoor zetten van enkele vooraanstaande schrijvers binnen het thrillergenre. Wellicht dat kennisneming van deze literatuur wetenschappers en praktijkwerkers op ideeën brengt.

Daartoe zal ik in eerste instantie het begrip sociale uitsluiting verder uitdiepen. Vervolgens zal ik met behulp van enkele voorbeelden uit de literatuur en dan in het bijzonder uit het thrillergenre sociale uitsluiting illustreren. Educatieve programma's worden nogal eens gezien als de oplossing voor sociale uitsluiting. Vandaar dat voorbeelden van de inzet van deze pro-

gramma's daarna aan de orde komen. Ik eindig met enkele opmerkingen over de positie van de lerende en zijn leeromgeving.

SOCIALE UITSLUITING, AARD EN INHOUD

Volgens Byrne (1999) is social exclusion 'the buzz phrase for the complex range of social problems which derive from the substantial increase in social inequality in Western societies'. Hij gebruikt het klassebegrip als verklaring voor sociale uitsluiting. Van der Kamp en Pot (1999) echter gebruiken niet het klassebegrip als verklaring voor sociale uitsluiting maar leggen in navolging van Beck (1992) en Engbersen en Snel (1997) het accent op de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, autochtonen en allochtonen en hoog- en laagopgeleiden. Bij Van der Kamp en Pot (p. 308) lezen we dat in beleidsnota's sociale uitsluiting doorgaans in verband wordt gebracht met inkomen (armoede), arbeid (langdurige werkloosheid) en opleiding (laaggeschooldheid). Zowel Van der Kamp en Pot, Beck en Engbersen en Snel zijn van opvatting dat deze sociale ongelijkheid het gevolg is van moderniseringsprocessen in de samenleving, zoals de afbrokkeling van de traditionele religieuze 'zuilenmaatschappij'. Religieuze instellingen

bekommerden zich vroeger als vanzelfsprekend over de uitgesloten. De staat heeft deze rol maar ten dele kunnen overnemen.

De benadrukking van horizontale ongelijkheden in plaats van klassen en standen opent de weg naar sociale interventies.

Sociale uitsluiting kan inmiddels als de grootste sociale misstand in de moderne westerse samenleving worden beschouwd (Middel en Slagter, 2005). Alom kan worden geconstateerd dat veel, te veel mensen buiten de boot vallen, niet meer meedoen en daardoor niet meer meetellen. Het gaat in ons land al gauw om ongeveer 10% van de bevolking (Middel, 2003). Ze horen er niet echt bij. Ze zijn economisch gezien niet nuttig en mede daarom horen ze er sociaal gezien eigenlijk niet bij. Dit belet hen om gewoon mee te doen in een wereld die voor hun gevoel niet meer van en voor hen is. De door hen ervaren sociale overbodigheid knakt de menselijke waardigheid en dat is misschien wel het pijnlijkste dat mensen kan overkomen. Sociaaloverbodigen zijn nauwelijks in tel zonder dat dit ernstig wordt geacht (Baart, 2001). Zonder hen draait onze wereld immers wel door. De hulpverlening bereikt hen niet, want die is of wegbezuinigd of te duur, die zit achter het verkeerde loket of die spreekt een andere taal. Voor de bureaucratie van zorg en welzijn valt weinig eer aan de uitgesloten te behalen, want je kunt niet met ze 'scoren'. Daarom worden ze op een zijspoor gezet en moeten ze zelf maar zien hoe ze daar ooit weer vanaf komen.

Kennelijk denkt men in het Verenigd Koninkrijk wel te kunnen scoren met de uitgesloten. Op de internetsite Social Exclusion Unit (SEU) wordt verwezen naar een lezing van Barbara Roche, minister for Social Exclusion and Equality van het Verenigd Koninkrijk op 5 maart 2003 waarin zij zegt dat we in de eerste plaats sociale uitsluiting moeten voorkomen. Onder andere door te zorgen voor fatsoenlijke gezinsinkomens en een hoge kwaliteit aan publieke voorzieningen. Tevens moeten risicofactoren als gebrek aan educatie en leven in afbraakbuurten worden tegengegaan. Verder moeten degenen die uitgesloten raken, gereïntegreerd worden in de maatschappij.

Hierna volgen enkele voorbeelden die duidelijk maken met welke omstandigheden programma's tegen sociale uitsluiting te maken krijgen.

VOORBEELDEN

Wie nog twijfelt dat er werk aan de winkel is, die leest het artikel 'Pyjama-generatie' van de hand van Peter de Waard in de *Volkskrant* van vrijdag 26 juli 2002 over de derdegeneratiewerklozen in Liverpool. Een paar citaten:

'Huyton-Noord is een van de beruchtste achterstandswijken van Groot-Brittannië, een buurt waaraan het Britse economische wonder volledig voorbij is gegaan en waar de hoop op verbetering bijna was opgegeven.'

Jongeren weten niet beter dan dat ze hun hele leven een uitkering zullen krijgen, ze trekken hun pyjama niet eens meer uit. 'Waarom zou je je omkleden?'

Hoewel Huyton-Noord door de Labourregering is geselecteerd voor een hulpprogramma (twee miljard pond voor deze zogenoemde New Deal for Communities-programma's) krijgen de sociale interventionisten nog een harde dobber om binnen tien jaar een metamorfose tot stand te brengen.

Voor wie via een paar *good practices* kennis wil maken met deze materie, wijs ik op een paar wat men tegenwoordig in Nederland 'spannende' boeken noemt (in een niet zo ver verleden sprak men van 'thrillers' en nog vroeger 'detectives') waarin sociale uitsluiting treffend wordt geïllustreerd.

Het eerste spannende boek is van de hand van de Engelse Minette Walters (2001) die in haar roman *Acid Row* (vertaald als *Niemandland*) alle registers opentrekt in een verhaal over een (denkbeeldige?) verpauperde wijk in (waarschijnlijk) Liverpool waar de mensen amper kunnen lezen en schrijven. De achterflap spreekt van een wijk die wordt bevolkt door alleenstaande moeders en hun vaderloze kinderen en waar opstandige, losgeslagen jongeren de bewoners

in hun macht houden. Twee verhaallijnen raken elkaar wanneer een klein meisje spoorloos verdwijnt en de aanwezigheid van een pedofiel, die zonder medeweten van de buurt door de politie in hun midden is geplaatst, bekend wordt. Het oproer wat dan ontstaat, maakt duidelijk welke potentiële brandhaarden door het kamerscherm van de *social policy* aan het oog worden onttrokken.

Het tweede spannende boek speelt in Washington en is van de hand van de Amerikaan George Pelecanos (2002). In *Hell to pay* vertaald als *De grote afrekening* tamboereert Pelecanos evenals in zijn vorige boeken op het thema van de rassensegregatie en -desegregatie en andere sociale-uitsluitingselementen. De hoofdpersoon privédetective Derek Strange probeert onder andere via sport de jonge zwarten discipline en sociale verantwoordelijk bij te brengen. Opvallend is de benadrukking van een goede opleiding als middel om vooruit te komen in de maatschappij. Strange (lees Pelecanos) heeft het niet zo op de blanke gegoede middenklasse. Op p. 168 en verder van de Nederlandse vertaling staat te lezen: 'Liberalen uit de buitenwijken plakten stickers met de tekst "Bevrijd Tibet" op de bumpers van hun auto's, maar schenen totaal onbezorgd te zijn dat, op slechts een paar kilometer van het Witte Huis, Amerikaanse kinderen gevangenzaten in nachtmerrieachtige wijken, tussen schoten en drugs leefden en slecht openbaar onderwijs volgden.'

EDUCATIEVE PROGRAMMA'S

Educatieve programma's worden nogal eens (onder andere OECD, 1999) gezien als een (gedeeltelijke) oplossing voor sociale uitsluiting. Hierna wordt gereflecteerd op voorbeelden van de inzet van educatieve programma's in de strijd tegen sociale uitsluiting, ontleend aan een onderzoek naar good practices (Van der Kamp en Pot, 1999) als onderdeel van een internationaal vergelijkende studie van de Organization for Economic Cooperation and Development (OECD, 1999).

Opvallend is, bij deze good practices, waarbij educatie werd ingezet als middel tegen sociale uitsluiting, de accentuering op de toeleiding naar de arbeidsmarkt van risicovolle groepen.

Het betrof hier jonge gedetineerden, jonge allochtonen, mensen met een psychiatrische handicap, laagopgeleide allochtone en autochtone vrouwen, langdurig werklozen, vluchtelingen en oudere werknemers. Niet meer wordt de nadruk slechts gelegd op scholing, maar vooral op het zelf als leerling contacten leggen met relevante organisaties en bedrijven en de eigen verantwoordelijkheid te verbeteren. De kans op succes is groter bij een integrale benadering (meer levensgebieden), een breed draagvlak en de combinatie werken en leren in korte leertrajecten. Deelnemers aan de praktijken zijn gebaat bij (Van der Kamp en Pot, p. 325) een combinatie van formeel en informeel leren, praktijkgericht, toepasbaar, uitgaande van de competenties van de deelnemers, rekening houdend met hun leerstijlen en plaatsvindend in een krachtige leeromgeving. Bereidheid om hard te werken en te leren verhoogt uiteraard de kans op een goed resultaat. Opvallend is dat de deelnemers aan deze projecten hulp en steun ontvangen, evenwel zonder daarbij in een afhankelijke positie te worden geplaatst.

TOT SLOT

Zonder *empowerment* van degenen die leren (Gardiner, 1996) blijft de lerende zitten in een afhankelijke positie. Ik ben een voorstander van participatieve onderzoekspraktijken gericht op verbetering van de autonome zelfbepaling van mensen (empowerment) in hun rol als professional of burger op allerlei maatschappelijke terreinen, waaronder (gezondheids)zorg en educatie, stedelijke en regionale planning en ontwikkeling, organisaties, kunst, cultuur en vrije tijd (zie onder andere Boog, 1998). Educatie is volgens mij alleen dan *empowering* als zij erin slaagt *learners* verantwoordelijk te maken voor hun eigen leren en hun capaciteit voor kritisch denken en effectieve actie ontwikkelt. Ik zie de moderne professional op het terrein van de volwasseneneducatie als een leraar van leerlingen (risicogroepen) die willen (moeten) 'leren om te overleven' in de laatmoderne samenleving. Een leraar die eerder gebruikmaakt van faciliterende en re-educatieve strategieën, dan van macht en dwang (Meijering en Slagter, 2004).

Met de mond wordt in kennisland Nederland door bedrijven en de overheid de belangrijke rol van volwasseneneducatie in de vorm van een 'leven lang leren' (LLL) bij het hoger onderwijs beleden. Ondanks de retoriek van beleidsmakers over een leven lang leren moet men constateren dat een leven lang leren in het hoger onderwijs vooralsnog een zeer beperkte invulling krijgt. Men lijkt de handen vol te hebben aan het initiële traject, dat door veel bestuurders als core-business van het hoger onderwijs wordt gezien. Het Nederlandse hoger onderwijs is vooral gespist op instroom vanuit het secundair onderwijs en bij de voorlichting beconcurreren men elkander om de *bright young things* binnen te halen (Van der Kamp en Slagter, 2003).

LITERATUUR

- Baart, A. (2001, 2e herziene druk 2002) *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma.
- Beck, U. (1992) *Risk society*. Londen: Sage.
- Boog, B.W.M. (1998) 'The dialectic of Adequacy and Empowerment: The Learning Process of Action Researchers'. In: Boog, B., H. Coenen, L. Keune en R. Lammerts (red.) *The Complexity of Relationships in Action research*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Byrne, D. (1999) *Social exclusion*. Buckingham: Open University Press.
- Engbersen, G. en E. Snel (1997) 'Armoede in perspectief'. In: Engbersen, G., J.C. Vrooman en E. Snel (red.) *Arm Nederland, de kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Gardiner, Jean (1996) 'Diversity and the Quality Debate'. In: Zukas, Miriam (ed.) *Diversity and development: futures in the education of adults*. Proceedings of the 26th SCUTREA Conference. Leeds: SCUTREA.
- Kamp, M. van der en M. Slagter (2003) 'University Continuing Education in The Netherlands'. In: Osborne M. en E. Thomas (red.) *Lifelong learning in a changing continent. Continuing education in the universities of Europe*. Leicester: NIACE.
- Kamp, M. van der en R. Pot (1999) 'Educatie als middel tegen sociale uitsluiting'. *Pedagogisch Tijdschrift*, 24(3), p. 307-326.
- Meijering, F. en M. Slagter (2004) 'Profiel van een gepassioneerde professional'. In: Slagter, M., F. Meijering, I. Jacobs-Moonen, R. Landeweerd en O. Meyer (red.) *De gepassioneerde professional*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Middel, B. (2003) *Uitsluitend insluitend. Over betrokken professionaliteit en meerschalligheid*. Lectorale rede 7 maart 2003. Leeuwarden: Noordelijke Hogeschool.
- Middel, B. en M. Slagter (2005). 'Actie-onderzoek en opbouwwerk'. In: Boog, B., M. Slagter, I. Jacobs-Moonen en F. Meijering (red.) *Focus op action research. De professional als handelingsonderzoeker*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- OECD (1999) *Overcoming Exclusion through Adult Learning*. Parijs: OECD.
- Pelecinos, G. (2002) *Hell to Pay*. Boston: Little, Brown and Company. (Nederlandse vertaling: *De grote afrekening*. Amsterdam: Areopagus.)
- Touraine, A. (1991) 'Face à l' exclusion'. *Esprit*, 141, p. 7-13.
- Walters, M. (2001) *Acid Row*. Londen: Macmillan. (Nederlandse vertaling: *Niemandsland*. Amsterdam: Areopagus.)